

Josep Quer

ICREA-Universitat Pompeu Fabra

josep.quer@upf.edu

1. LES LLENGÜES DE SIGNES, ARA

Tot i ser llengües visuals, fins fa relativament poc les llengües de signes han restat paradoxalment invisibles no només per a la societat en general, que les identificava com a croses de comunicació gestual entre persones sordes, sinó també per al col·lectiu dels que ens dediquem professionalment a l'estudi del llenguatge humà i la seva manifestació en llengües particulars. Al llarg d'uns quants decennis de recerca lingüística, però, les llengües de modalitat visuogestual (és a dir, aquelles percebudes a través de la visió i articulades manualment, per oposició a les llengües orals, de modalitat audiooral) han anat rebent més i més atenció, fins al punt de poder afirmar que ja no es pot fer lingüística sense tenir-les en compte: d'una banda, les seves propietats lingüístiques, ancorades en la facultat humana del llenguatge però materialitzades en un medi radicalment diferent de l'acústic, permeten formular noves preguntes i reformular-ne de velles amb nova evidència empírica; de l'altra, les seves particularitats sociolingüístiques, que esbossarem més avall, ens aboquen no només a defensar els drets lingüístics de les comunitats d'usuaris sinó a defensar un dret fins i tot més fonamental com el dret al desenvolupament del llenguatge en els infants sords.

Aquesta evolució en la percepció acadèmica de les llengües de modalitat signada ha tingut lloc en paral·lel amb el reconeixement social de les llengües de signes, tant per part de la població oient que no té contacte amb les persones sordes com per part de les administracions. És en l'ensenyament dels infants sords on se solen prendre les primeres mesures en relació amb les llengües de signes. Segueixen altres mesures d'accessibilitat vinculades a l'ús de la llengua de signes per part de les persones signants (provisió de serveis d'interpretació, presència en algunes emissions de televisió, etc.). I en alguns casos culminen en el reconeixement legal (vg. De Meulder 2015, 2016; Murray, 2015), com en el cas de Catalunya el 2010, amb la Llei de la llengua de signes catalana (coneguda per l'acrònim LSC), que estableix un marc legal per a la llengua pròpia de la comunitat de signants del Principat.¹

Tanmateix, aquests avenços socials i científics no impliquen que s'hagi capgirat la situació radicalment. Així, per exemple, no s'ha superat l'abisme entre el coneixement acumulat sobre llengües orals i el que ara per ara tenim sobre les llengües de signes. Tot i l'avenç ràpid, les descripcions que tenim sobre les llengües de signes documentades en alguna mesura són en general fragmentàries i de qualitat irregular, especialment pel que fa a la gramàtica. Aquesta situació s'entén millor si les identifiquem com a llengües minoritàries i minoritzades, és a dir, circumscrites a l'ús informal i excloses d'àmbits com l'ensenyament i l'esfera pública en general. Com moltes llengües orals d'aquestes característiques, no tenen registres escrits o audiovisuals (recordem que l'ús generalitzat

---

¹ Prèviament, hi havia hagut altres esments legals, com per exemple a l'EAC del 2006 o a la llei espanyola 27/2007. Per a una anàlisi del procés de reconeixement legal de l'LSC i l'LSE, vegeu Quer (2011). Per als aspectes generals de l'LSC, vegeu Quer et al. (2010).

d'enregistrament per filmacions és prou recent) i no han estat descrites de manera satisfactòria, cosa que impedeix l'aplicació de polítiques concretes de promoció i suport, quan existeixen.

D'altra banda, la vida de les persones sordes no ha deixat enrere les barreres diàries amb què sempre s'han trobat, com en l'accés als serveis, a la informació, a la participació en la vida civil, etc. I el que és més greu, tot i l'esforç d'alguns professionals i associacions, l'accés al llenguatge dels infants sords segueix sent una assignatura pendent de dimensions ètiques i socials difícils d'explicar. Per tal d'entendre que negar la llengua de signes a un infant sord des del naixement i focalitzar tots els esforços exclusivament en l'adquisició de la llengua oral és posar en risc el seu desenvolupament lingüístic i cognitiu, repassarem a continuació les peculiaritats de transmissió de les llengües de modalitat visuogestual i de les seves comunitats d'usuaris.

2. LLENGÜES AMENAÇADES, PERÒ RESILIENTS

Malgrat ser llengües clarament minoritàries i minoritzades, les llengües de signes pràcticament no han rebut atenció en l'àmbit específic de la lingüística que se n'ocupa. Això és en part degut a la seva acceptació relativament recent (mig segle) com a llengües humanes naturals de ple dret, i a la seva marginació social pel fet de ser associades sistemàticament a l'estigma de la discapacitat. Són, però, també llengües amenaçades o en perill d'extinció? Com veurem a continuació, les amenaces són reals, però en part d'una naturalesa diversa respecte de les que assetgen les llengües minoritàries orals en perill de substitució. Per entendre aquestes peculiaritats, cal esbossar primer com s'esdevé la transmissió lingüística de les llengües de signes.

Una dada bàsica per entendre la complexitat del procés de transmissió de les llengües de signes és que a les societats occidentals només un 5-10% dels infants sords neixen en una família en què la llengua de signes està present (progenitors, familiars) (Neidle et al. 2000; Mitchell & Karchmer 2004). D'aquí es desprèn que la majoria d'individus sords seran exposats a una llengua plenament accessible, si és que això passa, en condicions molt diferents de les que es donen en el procés d'adquisició del llenguatge en situacions normals: en el millor dels casos, si els pares decideixen aprendre llengua de signes i escolaritzar l'infant en un centre bilingüe, encara que amb retard, tindrà l'oportunitat d'adquirir-la durant els primers anys de vida; són majoria, però, els casos de pares oients que opten per excloure la llengua de signes de l'entorn de l'infant i centren tots els esforços a promoure l'adquisició de la llengua oral. Tot i els casos d'èxit, són molt nombrosos també els casos de fracàs en què l'adquisició de la llengua oral és imperfecta i lenta, i aleshores es decideix oferir la llengua de signes com a últim recurs. Tanmateix, quan això es constata ja és massa tard, més enllà del llindar per a l'adquisició espontània i no problemàtica durant els primers 5-7 anys de vida, l'anomenat període crític o sensible. El resultat és que molts signants acaben adquirint la llengua de signes (i sovint simplement el llenguatge, a través d'una primera llengua) de manera més o menys tardana, i no sense efectes de tipus lingüístic, cognitiu i emocional. Són incomptables els relats de persones sordes sobre el descobriment literal de la llengua de signes en algun moment de la infantesa, l'adolescència o l'edat adulta com a alliberament i revelació d'una identitat lingüística, social i personal plena.² Això ens situa davant d'una comunitat

---

² Vegeu-ne un exemple molt recent en aquest *testimoni*. Per a un relat d'una persona sorda signant catalana, vegeu per exemple les obres de Pepita Cedillo *Háblame a los ojos* (Octaedro, 2004) o *Tu memoria en mis manos* (Amazon, 2018).

certament peculiar, amb perfils lingüístics idiosincràtics des del punt de vista dels individus.

Donada aquesta transmissió excepcional de la llengua, els dos pilars bàsics tradicionals havien estat l'escola i les associacions de persones sordes. Antigament, les escoles de sords, tot i basar-se ben sovint en l'ús i l'aprenentatge de la llengua oral i prohibir l'ús de la llengua de signes, sense proposar-s'ho creaven les condicions necessàries perquè els alumnes interactuessin entre ells en llengua de signes i l'adquirissin des de petits. Les polítiques d'inclusió educativa promogudes des dels anys 80 han dut molts nens sords —amb l'excepció de les escoles bilingües— a l'aïllament en una aula d'oients on en el millor dels casos hi ha un intèrpret o un mestre oient que signa (com a aprenent de segona llengua). Aquesta pot arribar a ser l'única exposició a la llengua de signes d'un infant sord en el sistema inclusiu.

L'altra baula decisiva en la transmissió lingüística de les comunitats sordes eren les associacions de sords. Representaven no només un lloc de suport mutu i de lleure, sinó sobretot l'entorn central de socialització dels signants, i per a molts l'únic lloc on signar i on entrar en contacte amb altres persones sordes. En aquest sentit eren centres neuràlgics de la comunitat sorda des del punt de vista sociològic i lingüístic. Les associacions segueixen tenint un paper fonamental, però la irrupció de les noves tecnologies, amb la possibilitat d'establir contacte en temps real mitjançant aplicacions de videoconferència i la possibilitat de comunicar-se amb videomissatges han reduït la importància del contacte presencial i ha afeblit una mica l'associacionisme, sobretot entre els joves. Caldrà veure quin és l'impacte real de les noves tecnologies sobre les formes de relació social dins les comunitats signants.

En qualsevol cas, l'amenaça principal per a la vitalitat de les llengües de signes rau en el prejudici encara molt arrelat que l'única via per a la integració efectiva de les persones sordes passa per l'aprenentatge de la llengua oral. La perspectiva de «reparar» la sordesa i transformar els infants sords en oients gràcies al progrés en els implants coclears, cada cop més generalitzats en les societats occidentals, és la predominant en la majoria de sectors mèdics i logopèdics, que són els que assessoren en un primer moment els pares oients que han rebut la notícia que tenen un nadó sord, és a dir, la majoria de pares de nens sords. Quan sabem que l'adquisició de la llengua oral no està completament garantida per l'implant coclear, i que la llengua de signes és l'única que garanteix l'adquisició del llenguatge de manera natural i plena si s'hi posen els mitjans, privar l'infant de la llengua de signes en virtut d'una falsa interferència possible en el seu aprenentatge oral és èticament reprovable, perquè es posa en risc la integritat psicofísica d'aquests infants (Trovato 2013).

Malgrat aquest conjunt de dificultats i amenaces sumades, les llengües de signes aconsegueixen passar de generació en generació sense gaire dificultat. És cert que des del punt de vista demogràfic, la prevalença i l'índex d'incidència de la sordesa s'han reduït com a conseqüència de l'erradicació en el món occidental d'algunes malalties que la provocaven en la infantesa (Johnston 2006). I tot i la disminució de la població sorda signant, com és que no es desapareixen? Senzillament perquè la majoria de signants no tenen cap més opció i perquè forma part de la seva identitat personal i col·lectiva, derivada del fet de créixer com a sord en un context aclaparadorament oient que sovint inclou l'entorn més directe i íntim de la família. Perquè és la llengua amb què la comunicació flueix amb plenitud i sense esforç, a diferència de la llengua oral, que sempre comporta barreres sensorials, tot i les ajudes tècniques.

Si comparem les llengües de signes amb altres llengües minoritàries en perill, el que sorprèn és que en realitat veiem un fenomen invers al procés d'erosió (*attrition*) que pateixen moltes vegades els parlants d'aquestes llengües minoritàries per imposició de la

llengua dominant: el que passa amb els signants que no han rebut la llengua del seu entorn familiar sord és que de no tenir-la, passen a fer-se la seva superant totes les circumstàncies adverses a què s'enfronten. A més, els models lingüístics que tenen solen ser no nadius (mestres, intèrprets, logopedes, etc.), i moltes vegades la llengua usada en aquestes interaccions té moltes interferències de la llengua oral, com quan es fan servir codis gestuals artificials per ensenyar la llengua oral a l'escola que, tot i compartir el medi gestual, no són llengües de signes. Així, és habitual fer servir a l'aula l'anomenat «bimodal» o llengua oral amb suport signat (en realitat, llengua oral expressada amb signes, cosa que comporta usar elements lèxics de la llengua de signes amb la gramàtica de la llengua oral). Per això és tan important oferir models signants sords a l'escola que puguin servir de referents lingüístics (a més de socials i culturals) per als infants sords.

Davant d'aquest context, quan estem parlant no solament dels drets de la comunitat lingüística, sinó sobretot del dret al desenvolupament individual de les persones sordes, pot semblar fins i tot frívol suggerir mesures de “revitalització” lingüística. Podríem afirmar que l'única veritable mesura revitalitzadora és garantir als infants sords l'accés a la llengua de signes des del mateix moment que es detecta la sordesa, sense que això exclogui l'exposició a la llengua oral. La resta de mesures de revitalització compartirien l'esperit amb les que s'apliquen a altres llengües orals minoritzades, però sempre tenint en compte la singularitat imposada per la modalitat visuogestual.

3. LES CONTRIBUCIONS D'AQUEST MONOGRÀFIC

Aquest monogràfic ofereix diversos treballs que sintetitzen la situació actual de les llengües de signes en àrees diferents, tot dedicant atenció especial a l'LSC, la llengua pròpia de la comunitat sorda de Catalunya.

En el primer treball, Frigola i Álvarez exposen la noció de comunitat sorda a partir de l'exemple de la comunitat sorda de Catalunya i el desenvolupament de la identitat lingüística respecte de la llengua de signes en general i l'LSC en particular.

El treball de Barberà, Ribera i Gelpí analitza els processos de documentació i de creació de recursos lingüístics i materials lexicogràfics i educatius que han d'acompanyar aquests processos de reconeixement i normalització de les llengües de signes, i ho exemplifica amb el cas concret de l'LSC, tot destacant les especificitats derivades de la modalitat visuogestual i les possibilitats que ofereixen les noves tecnologies.

Donades les peculiaritats del procés de transmissió i d'adquisició de les llengües de signes que hem esmentat més amunt, l'ensenyament constitueix una peça clau per a la seva vitalitat. Aliaga, Cedillo i Sánchez-Amat descriuen els aspectes específics de l'ensenyament de llengües visuogestuals i repassen l'estat de l'ensenyament de l'LSC com a llengua primera d'infants sords i com a segona llengua d'adults oients, tot fent esment d'experiències docents concretes. Inventarien també els reptes a què s'enfronta.

L'article de Rosselló aborda la qüestió general de quina és la base biològica del llenguatge a partir de la comparació de les modalitats signada i oral. Reexamina l'evidència existent sobre la plasmació cerebral del llenguatge en cada modalitat i defensa que la capacitat lingüística no és amodal, com es defensa sovint, sinó multimodal.

La contribució de Barceló-Coblijn ofereix la primera panoràmica de la situació sociolingüística de la llengua de signes a les Illes Balears, amb situacions diferents segons l'illa, on trobem una variant illenca de la llengua de signes espanyola (LSE-IB) i influències de l'LSC i de la variant d'LSE del País Valencià. També es repassa l'estat de l'ensenyament dels infants sords en aquest territori.

L'últim treball, de Holmes-Hlibok, repassa les trajectòries de reconeixement legal de les llengües de signes des d'una perspectiva global, i examina els diferents nivells de

reconeixement assolits des del punt de vista de l'activisme de les comunitats sordes durant les darreres dècades.

El monogràfic es clou amb una entrevista a la professora Diane Lillo-Martin de la Universitat de Connecticut (EUA), una de les investigadores més reconegudes en l'àmbit de la recerca lingüística sobre llengües de signes.

Confiem que amb totes aquestes aportacions sobre temes concrets relacionats amb les llengües de signes s'aconsegueixi oferir una visió polièdrica de quina és la realitat actual de les comunitats signants i de la recerca sobre les seves llengües, tant pel que fa a l'LSC com globalment. Una finestra que les hauria de contribuir a fer-les encara més visibles.

4. AGRAÏMENTS

L'edició d'aquest monogràfic i l'elaboració d'aquesta contribució han estat possibles gràcies al projecte SIGN-HUB, que ha rebut finançament del programa de recerca i innovació Horizon 2020 de la Unió Europea en virtut de l'acord de subvenció N° 693349, al Ministerio de Economía y Empresa i als Fons FEDER (FFI2015-68594-P), a AGAUR-Govern de la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 1478), i a l'Ajut del Vicerectorat de Projectió i Internacionalització de la Universitat de Barcelona per a la publicació de revistes científiques 2018.

5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

JOHNSTON, TREVOR (2006). «W(h)ither the Deaf Community? Population, Genetics, and the Future of Australian Sign Language». *Sign Language Studies*, 6, 137-173.

DE MEULDER, MAARTJE (2015). «The Legal Recognition of Sign Languages». *Sign Language Studies*, 15(4), 498-506.

DE MEULDER, MAARTJE (2016). *The power of language policy. The legal recognition of sign languages and the aspirations of deaf communities*. Tesi doctoral. University of Jyväskylä, Finlàndia.

MURRAY, JOSEPH J. (2015). «Linguistic human rights discourse in Deaf community activism». *Sign Language Studies*, 15(4), 370-410.

MITCHELL, ROSS E.; KARCHMER, MICHAEL A. (2004). «Chasing the mythical ten percent: Parental hearing status of deaf and hard-of-hearing students in the United States». *Sign Language Studies*, 4, 138-163.

NEIDLE, CAROL; KEGL, JUDY; MACLAUGHLIN, DAWN; BAHAN, BENJAMIN; LEE, ROBERT G. (2000). *The Syntax of American Sign Language. Functional Categories and Hierarchical Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.

QUER, JOSEP (2011). «La llengua de signes catalana, una llengua pròpia més de Catalunya». *Catalan Review*, 24, 45-57.

QUER, JOSEP; MAZZONI, LAURA; SAPOUNTZAKI, GALINI (2010). Sign Languages in Mediterranean Europe. BRENTARI, DIANE (ed.). *Cambridge Language Surveys: Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 95-112.

TROVATO, SARA (2013). «Stronger Reason for the Right to Sign Languages». *Sign Language Studies*, 13(3), 401-422.